

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2025
IJTIMOIY FANLAR

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

M.O.Baltabayeva, O.A.Komiljonova

Franshizalarni ochish va ular bilan samarali ishlash - biznesni rivojlantirishning omili sifatida 6

A.Y.Toyirov S.R.Shodiyev

Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash sanoatining o'ri 9

A.Y.Toyirov

Hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda infratuzulmaning o'ri 16

FALSAFA

A.A.Qambarov

Abdulla Avloniy o'zbek millatining ma'rifatparvar ziyolisi..... 21

G.T.Kabulniyazova

Uyg'onish davri falsafasining mashhur vakili Nikolay Kuzanskiyning panteistik ontologiyasi 27

X.N.Xolmirzaev

Sun'iy intellekt tizimlarida ijtimoiy me'yorlar va inson qadriyatlarining ahamiyati..... 32

S.S.Evatov

O'rta asr sharq faylasuflari ta'limotlaridagi gnoseologik va teologik qarashlarning qiyosiy tahlili 37

I.A.Asatulloev

Erk fromm ijtimoiy-ekzistensial konsepsiyasida inson tabiati deformatsiyasi..... 40

B.X.Tolipov

Yoshlar iqtisodiy faolligini sog'lom axloqiy-iqtisodiy raqobat asosida rivojlantirishning falsafiy jihatlarini 46

Sh.Q.Oxunova

Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni shakllantirishning sinergetik strategiyasi 50

M.K.Soipova

Fazl Ibn A'xmadning ontologik qarashlari..... 54

L.K.Axatov

Irfoniy qarashlarning falsafiy mazmun-mohiyati (mutafakkirlar asarlarining tahlili asosida) 59

J.A.Mamanov

Yoshlarda ma'naviy madaniyatni yuksaltirishning milliy va umuminsoniy tamoyillari 63

I.I.Umrzakov

Xalq musiqa ijodiga doir falsafiy-madaniy yondashuvlar..... 70

Sh.A.Ismailov

Yangilanayotgan O'zbekistonda ijtimoiy himoya va ijtimoiy siyosat yuritishning asosiy omillari 74

R.S.Raupova

Abu Ali Ibn Sinoning ma'naviy-axloqiy qarashlarining mamlakatimiz rivojida tutgan o'ri 78

M.A.Rahmonova

Abdurauf Fitrat ma'naviy-axloqiy qarashlarini yurtimiz taraqqiyotida tutgan o'ri 84

D.V.Vohidova, O.L.Berdiyev

Turkiy tasavvufning buyuk namoyandasi..... 92

B.B.Dehqonov

Yangi O'zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini qurishda Xojagon-Naqshbandiya ta'limotidagi bag'rikenglik g'oyalarining o'ri va ahamiyati 96

A.Z.Sharipov

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi-yurtimizda inson qadrini oshirish hamda ma'naviy salohiyatni yuksaltirishdagi islohotlar asosi sifatida..... 102

L.B.Ikromova

Zamonaviy o'zbek falsafasida gnoseologik muammolarning yoritilishi..... 107

A.X.Amonlayev, M.Y.Sultonov

Islom qadriyatlarida shaxs ma'naviyati haqidagi qarashlarning gumanistik mohiyati 111

UO'K: 929Avloni + 37(091)

ABDULLA AVLONIY O'ZBEK MILLATINING MA'RIFATPARVAR ZIYOLISI

АБДУЛЛА АВЛОНИ УЗБЕКСКОГО НАРОДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ПРОСВЕЩЕНИЯ

ABDULLAH AVLONI OF THE UZBEK PEOPLE INTELLECTUAL OF ENLIGHTENMENT

Qambarov Abdumutal Axadjonovich

Farg'ona davlat universiteti professori, falsafa fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek jadidchiligining shakllanishi va uning mazmun-mohiyati, tarixiy ildizlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek jadidchiligiga asos solgan, buyuk mutafakkir-olim, shoir, dramaturg, aktyor, tarjimon, musiqashunos, jurnalist, qisqa qilib aytganda o'z davri madaniyatining targ'ibotchisi hamda ma'rifatparvar ziyolilaridan biri bo'lgan Abdulla Avloniyni ijtimoiy-falsafiy qarashlari asarlarida o'z aksini topganligi, shu bilan birga XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadidchilikning rivojlanishiga munosib xissasini qo'shgan Abdulla Avloniyni faoliyati yoritib beriladi.

Аннотация

В данной статье анализируется формирование узбекского джадидизма, его сущность и исторические корни. Также социально-философские взгляды Абдуллы Авлони, основоположника узбекского джадидизма, великого мыслителя-ученого, поэта, драматурга, актера, переводчика, музыковеда, журналиста, словом, пропагандиста культуры своего времени и одного из просвещенной интеллигенции, нашли отражение в его произведениях, в то же время освещена деятельность Абдуллы Авлони, внесшего значительный вклад в развитие джадидизма в конце 19 - начале 20 веков.

Abstract

This article analyzes the formation of Uzbek Jadidism, its essence and historical roots. Also, the social and philosophical views of Abdullah Avloni, the founder of Uzbek Jadidism, a great thinker-scientist, poet, playwright, actor, translator, musicologist, journalist, in a word, a propagandist of the culture of his time and one of the enlightened intelligentsia, were reflected in his works, at the same time The work of Abdullah Avloni, who made a significant contribution to the development of Jadidism in the late 19th and early 20th centuries, is covered.

Kalit so'zlar: jadidchilik, prosveshenist, chorizm, ma'rifiy, ijtimoiy, madaniy, prosveshenskoe, muxtoriyat, fan, qashshoqlik, texnologiya, jadidchilik usuli, partiya (qism).

Ключевые слова: жади́дизм, просвещене́ц, ца́ризм, просвеще́ние, обще́ственное, культу́рное, просвеще́нское, оавто́номия, нау́ка, бедно́сть, техника, ме́тод жади́дизма, партия (часть).

Key words: jadidism, prosveshenist, tsarism, enlightenment, social, cultural, prosveshenskoe, autonomy, science, poverty, technology, method of jadidism, party (part).

KIRISH

Abdulla Avloniy (1878-1934) o'tgan asrning boshlarida uyg'onish davri arboblari singari shoir, dramaturg, aktyor, tarjimon, musiqashunos, jurnalist, qisqa qilib aytganda o'z davri madaniyatining targ'ibotchisi hamda ma'rifatparvar ziyolilaridan biri bo'lgan. U O'rta Osiyo ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotida muhim o'rin tutgan jadidchilik harakati, adabiyoti va san'atining yirik namoyondalaridan bo'lib, adabiyot bilan birga milliy teatr va musiqa san'ati ravnaqi hamda xalqimizni ma'naviy qashshoqlikdan qutqarish, umumxalq madaniyatini yuksaltirish yo'lida jonbozlik ko'rsatgan jadid yo'lboshchilaridan biri desak aslo mubolag'a bo'lmaydi.

Abdulla Avloniy hayoti va ijodiy faoliyati yurtimizda ijtimoiy va inqilobiy kurashlar kuchaya boshlagan bir sharoitda o'tdi. Shunday sharoitda ham o'z xalqini milliy va ijtimoiy zulmdan ozod etish uchun ilg'or madaniyatni vatandoshlari o'rtasida yoyish, xalqni savodli qilish uchun turli yo'llar bilan faol kurash olib bordi. Bugungi kungacha adiblarimiz hamda tadqiqotchilarimiz Abdulla Avloniyni ma'rifatparvar shoir sifatida o'rganishgan[1,290]. Lekin, barcha faylasuf mutafakkirlar singari Abdulla Avloniyni ham o'ziga yarasha jamiyat ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotiga nisbatan falsafiy qarashlari bo'lgan. Uning falsafiy qarashlari barkamol shaxs va uning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, ta'lim, maorif, teatr va musiqa san'ati sohalarida o'z aksini topgan.

Abdulla Avloniyning ko'p qirrali faoliyatida yoshlarga ta'lim-tarbiya berish masalasi muhim ahamiyat kasb etgan. Millatimizning ilg'or kishilari qatori Abdulla Avloniy ham Vatanning kelajagi yoshlar tarbiyasiga bog'liq ekanini, ularning ma'naviy barkamolligi yangi jamiyatning madaniy darajasini belgilashini chuqur anglagan.

Tarbiya chinakam tarbiya bo'lsagina yuksak ezigulik, aks holda u xech narsaga yaramaydi, - degan edi ma'rifatparvar, pedagog olim Abdulla Avloniy. Darhaqiqat, buyuk ma'rifatparvarning ushbu ibratli so'zlari asrimizning boshida yoshlarimiz ta'lim-tarbiyasida nechog'li muhim va ahmiyatli hisoblangan bo'lsa, bugungi kunda ham uning ahamiyati sira kam emas, aksincha u yanada yuksak va qadrlidir. Ko'rinib turibdiki, Avloniyning falsafiy qarashlarida ta'lim-tarbiya, yoshlarni bilimli qilish asosiy mezon hisoblanadi. Chunki, ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi.

Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan so'zlari o'tkan asrning boshida millatimiz uchun qanchalik muhim dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi[2,62].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ /METHODS)

Mazkur maqolani yozishda mavzuga tegishli bo'lgan bir qator adabiyotlar ko'rib chiqildi va tahlil qilindi. Jumladan, Turkiston jadidchiliga hamda Abdulla Avloniy ijodiga tegishli bo'lgan monografiya, ilmiy to'plam va maqolalarda o'z aksini topgan jadid ma'rifatparvarligining ijtimoiy-falsafiy jihatlari o'rganildi. Shu bilan birga Sh.Mirziyoyevning "Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi", Sh.Yusupov muharrirligi ostidagi "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti", I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch", Abdulla Avloniyning tanlangan asarlar. 2-jildlik to'plami, B.Abdulxayrovning "Miyon Buzruk – jadid dramaturgiyasi va teatri tadqiqodchisi", M.Rahmonovning "O'zbek teatri tarixi" nomli asarlari va Y.To'hiriyning "Dono murabbiy" nomli va G.Boynazarovning "Abdulla Avloniyning musiqa san'atida tutgan o'rni" mavzudagi ilmiy maqolalari tahlil qilindi. Shuningdek, maqolani yozish jarayonida qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, tarixiylik, nazariya bilan amaliyot uyg'unligi, mantiqiy xulosa, obyektivlik usullaridan foydalanilgan.

Abdulla Avloniyning adabiy va ilmiy merosi nihoyatda boy bo'lib, falsafa, axloqshunoslik, pedagogika va boshqa sohalarni (teatr, musiqa san'atini ham) qamrab olgan. U "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yohud axloq" kabi asarlarida o'zining ta'lim-tarbiya borasidagi fikrlarini bayon etadi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS)

1904 yilda Abdulla Avloniy Mirobod mahallasida ko'pgina ma'rifatparvar ziyolilar qatori yangi usuldagi maktab ochadi. Toshkent davlat universitetida (hozirgi Milliy universitet) uzoq yillar dars bergan taniqli pedagog, marhum Yunus Tohiriy mazkur maktab haqida shunday yozgan edi:

Shaharning qarama-qarshi chekkasida, temir yo'l ishchilari istiqomat qiladigan Miroboddagi yangi tipdagi maktab ochilganligi haqida eshitib qoldik. Tez orada bu maktabning fazilatlarini haqidagi shov-shuvlar, uning muallimi Avloniyning dovruqi butun shaharga tarqaldi. Hammaning tilida: "Miroboddagi maktab 6 oyda o'qish yozishni o'rgatarmish, jug'rofiya, hisob, tabiatni o'rganish degan darslar o'qitilmish", - degan gap yurardi. Bizga juda sirli tuyulgan bu maktabni va uning donishmand muallimini ko'rishga hammamiz oshiqardik. Nihoyat bir kuni uch-to'rttamiz borishga jazm qildik. ... O'qishga qabul qilindik. Ko'p o'tmay ko'z oldimizda yangi bir dunyo ochilganiga to'la ishonch hosil qildik. Ular (Abdulla Avloniy A.Q.) o'qish-yozishda, hisob masalalarini hal etishda, tabiat hodisalaridan xabardor bo'lishlari, juda ko'p she'r va hikoyalarni yod bilishlari bilan hammamizni lol qoldirdi. Ayni zamonda bizning eski maktabimiz bo'shab, Miroboddagi Abdulla Avloniy maktabi bizdan borgan bolalar bilan liq to'ldi. Shu tariqa bu maktab tobora shuhrat topib bordi[3].

Xalqni bilimli va ilmiy qilish uchun faqat ta'limning o'zi etarli emasligini tushunib etgan Abdulla Avloniy qora xalqni ko'zini ochish uchun gazeta chiqarmoqni munosib ko'rib, 1907 yil 4-dekabrda o'z uyida o'zining muharrirligida "Shuhrat" gazetasini chiqara boshladi. Gazetaning yo'li ayon bo'lishi bilan do'stidan dushmani ko'payib bordi. Buning natijasida gazeta 10-soniga etganda davrning ma'murlari tomonidan yopib qo'yiladi. Mazkur gazeta o'zbek milliy matbuotining daslabki namunalari bo'lganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

FALSAFA

Abdulla Avloniy 1914-1915 yillar mobaynida “Sadoyi Turkiston” nomli gazetada millatparvar va taraqqiyparvar Ubaydulla Xo‘jayev bilan hamkorlik qiladi. Gazetada chop etilgan she‘r va maqolalarning aksariyati Avloniy qalamiga mansub bo‘lgan. Lekin gazetaning faoliyati uzoq davom etmaydi. Uning 66-soni chop etilgandan so‘ng gazeta moddiy qiyinchilik natijasida tanazzulga uchraydi.

XX asr boshida Turkistonning bir necha yirik shaharlarida turli millat teatr truppalari, xususan, tatar, arman, ozarbayjon, rus san‘atkorlari o‘zlarining ijodiy safarini uyushtirishgan. Ijodiy safarga kelgan teatr truppalarining chiqishlari Abdulla Avloniyda juda katta taasurot qoldiradi. 1913 yilning oxirida kelib toshkentlik mashhur jadid – taraqqiyparvarlarning tashabbuslari bilan “To‘ron” jamiyati maydonga keladi[4,10]. Aynan shu “To‘ron” jamiyati qoshida 1914 yilning dastlabki oyida Avloniy birinchi o‘zbek teatr truppasi tashkil qiladi va uning rahnamalaridan biriga aylanadi. Aynan mana shu “Turon” jamiyati truppasida Abdulla Avloniy faoliyat ko‘rsatgan va ijodining kuchaygan davri desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi.

Avloniyning teatr truppasida sahnalashtirilgan birinchi asar Behbudiyning “Padardarkush”i bo‘lgan deyiladi. Lekin “Oyna” jurnalida chiqqan maqolada “Padarkush” birinchi marta sahnaga qo‘yilganida unga kim rejissorlik qilgani aytilmagan bo‘lsa-da, og‘zaki xabarlariga ko‘ra ozarbayjonlik Aliasqar Asqarovning sahnani tartibga solishda roli katta bo‘lgan. Minyon Buzruk hatto ushbu shaxsning rejissorlik vazifasini bajarganligini o‘ziga Abdulla Avloniy so‘zlab berganligini xotirlaydi[5,94]. Lekin teatrshunos M.Raxmonovning ta’kidlashicha, teatr truppasi tashkil qilishda uning asoschilaridan biri bo‘lgan Avloniy sahnalashtirishga yordam bergan bo‘lishi ham mumkin.

Teatrshunos M.Raxmonovning yozishicha, Avloniy bosh bo‘lgan teatr havaskorlari truppasi 25 kishidan iborat bo‘lgan. Jumladan, Ilim bosmahonasining ishchisi Nizomiddin Xo‘jayev, maorifchilar: G‘ulom Zafariy, Shokirjon Rahimiy, Sami‘qori, Fuzayl Jonboyev, Hasanqori, xizmatchi Badriddin A‘lamov, ish yurituvchilar Muhammadjon Podshoxo‘jayev, Quدراتilla Yunusiy, Abdurahmon Akbarov, Quدراتilla Mahsum kabilar faoliyat olib borganlar. 1916 yilda truppaga Mannon Uyg‘ur, Sulaymon Xo‘jayevlar a‘zo bo‘lib kiradilar[6,334].

Avloniy turkiy xalqlar, jumladan, turk va ozarbayjon, tatar dramaturgiyasini chuqur o‘rganadi. Jalil Mamadqulizodaning “O‘liklar”, “Uy tarbiyasining bir shakli”, “Jaholat” dramalarini o‘zbekchaga tarjima qilganligi va xalqqa etkazganligi fikrimizning dalilidir. Uning truppadagi faoliyati, jumladan, rejissorlik va aktyorlik mahoratlari haqida 1914-1916 yillarda Toshkent va Farg‘onada chiqib turgan gazeta va jurnallarida ko‘plab maqolalar yoziladi.

Abdulla Avloniy o‘zining “Teatr xususida munozara” maqolasida teatr san‘atining xalq ongiga ta’siri haqida ta’kidlaganidek, “Tiyotr har bir millatning yamon urf va odatlarini yo‘q qilmak uchun, o‘zini ahvolini tuzatmak uchun boqadurg‘on oyinasidir”[7,221].

MUHOKAMA

O‘sha davrda sahnalashtirilayotgan asarlar mazmuniga e’tibor berilsa, ulardagi asosiy masala ommani jadidlik dasturi bilan tanishtirish va, qolaversa, uni hayotga joriy etish bo‘lganligini kuzatish mumkin.

“Turon” truppasi musiqiy yo‘lanishini shakllanishida ham Avloniyning o‘rni katta. Avloniy musiqaning inson, jamiyat va teatr san‘atidagi o‘rni va rolini chuqur anglab etgan. Bu xususiyat uning mashhur Ozarbayjon xonandasi Sidqiy Ruhullo bilan hamkorlikda U.Hojibekovning “Layli va Majnun” operasini sahnalashtirishda ham aktyor, ham xormeyster sifatida ishtirok etishi chog‘ida yanada seziladi.

Abdulla Avloniy dastlab musiqani nazariy jihatdan tahlil qilgan bo‘lsa, keyinchalik hofizu sozandalar bilan uchrashuvlar, suhbatlar chog‘ida milliy musiqa janrlari, yo‘llarini o‘rganadi, ma’naviy xazinasini milliy kuy nomlari va ohanglari bilan boyitadi, bu bilan kifoyalanib qolmasdan san‘at haqida o‘zining tanqidiy mushohadalarini ham rivojlantirib boradi.

Abdulla Avloniy “Adabiyot yohud milliy she‘rlar”, “Mardikorlar ashulasi” to‘plamlarida o‘zbek she‘riyatining an‘anaviy janrlarini mazmunan va shaklan boyitdi. Ularga yangi ma’no va aniqrog‘i minbar ohanglarini olib kirdi. Bu she‘rlar o‘zining ochiq ma’nosi, yorqinligi, oddiyligi, ta’sirchanligi, musiqaviyligi bilan ajralib turadi. 1914 yilda yozilgan “Millatga xitob” she‘ri “Sharqiy kuylardan “So‘yla bir ko‘rki arab” kuyiga solinub yozildi” deb izohlangan. Sharqiy kuylar deb Avloniy vaqtida xalqimiz orasida ommabop bo‘lgan turkcha marshlar nazarda tutilgan.

Adib asarlaridan bilish mumkinki, uning badiiy-estetik qarashlari nihoyatda yuksak bo'lganini, xususan, yoshlikdan musiqa san'atiga ixlos qo'nganini va bu ixlos ilk bor teatrchilik harakatiga aralasha boshlagan kezlarda avj olganini ta'kidlashimiz o'rinlidir[8].

O'zbek xalqi ham boshqa millatlar kabi o'zining milliy musiqa madaniyati va san'atiga ega. "Bu umrboqiy san'atning bizgacha etib kelishida beqiyos xizmat ko'rsatgan ulug' shoir va mutafakkirlar, bastakor va sozandalar"[9,102] singari Abdulla Avloniyning ham o'z o'rnini va roli borligini e'tirof etish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Avloniy har bir she'rning so'ngida uning vazn ko'rsatkichlarini qayd etib o'tgan. U g'azallar tahlilida she'riy vazn ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak deydi. Uning fikricha, g'azaldagi musiqiylik, ravonlik mana shu vazn tufayli ro'yobga chiqadi. Shundagina she'r mazmuni to'liq o'zlashtiriladi, uning ta'sir kuchi oshadi va undagi g'oya o'quvchi ongiga samarali ta'sir etadi.

Avloniy musiqa san'atining inson tarbiyasida muhim o'rin tutishi, ayniqsa yoshlarni tarbiyalashda uning imkoniyatlari keng ekanligini jadid ziyolilari kabi teran anglab etgan. Uning 1922 yilda "Inqilob" jurnalining birinchi sonida bosilgan "Sanoyio nafisa" maqolasi fikrimizni har jihatdan ifodalaydi.

"Bargi daraxton sabz dar nazari hushyor,

Har varaqash tabiati ro'zg'or"[10,235],

Avloniy taqlidchilikdan asta-sekin haqiqiy ijod davriga o'tishni to'g'ri ta'kidlab, "avvalgi san'atlariga qaraganda so'nggi san'atlar muhimroq va yaxshiroq bo'lib, mutaassir bo'lmoq har kimga nasib bo'lmas edi", - deydi. Binobarin, u haqiqiy san'atkorlik har kimning qo'lidan kelmasligini, buning uchun insonga chin ma'nodagi iste'dod lozimligini aytadi. Taqliddan og'zaki ijodga, so'ng haqiqiy san'atkorlikka o'tish zamonini, ya'ni adabiyot davri haqida fikr yuritir ekan, har ikki holatda musiqaning vazifasini asosan to'g'ri belgilaydi. U "shodlik kunlarin(i) shodlik qo'shiq bilan tasvir qilsalar, g'amlik kunlarin(i) qayg'ulik ashulalari bilan izhor qilar edilar", - deydi. YA'ni, musiqaning faqat maishiy tomonini emas, balki falsafiy jihatlarini ham unutmaydi.

Avloniy eng birinchi musiqiy tovushlar inson ovozi asosida shakllanganligi va ovozlarda dastlab aks etgan inson go'zalligi, tabiat go'zalligi, insonlar o'rtasidagi ishq-muhabbat, his-tuyg'ular bilan bog'liqligini aytib, musiqaning paydo bo'lish sabablarini tahlil qilib beradi. Shuningdek, Abdulla Avloniy milliy musiqa cholg'u sozlarining yaratilishi haqida ham o'z fikrlarini beradi. "Daraxtlarning shoxlariga ilinib qolgan hayvonlarning ichaklarin havoning ta'siri bilan ko'rib, shamolning ta'siri bilan "ting'ir-ting'ir" qilgan tovushi ko'ngillariga o'turdi, xush keldi. O'zlarining ashula va qo'shiqlariga jo'r-jo'razovlik qilmoq uchun hayvon ichaklaridan "tor" yasab, musiqiy asboblarin yuzaga chiqardilar", deb musiqa san'ati o'z taraqqiyotida yangi bir bosqichiga o'tganini ta'kidlaydi.

Adib musiqani nafaqat san'at, balki falsafa, din, tibbiyot va umuman koinot bilan bog'liq bo'lgan yaxlit bir hodisa sifatida o'zaro mutanosiblikda idrok etadi. Uning musiqa inson ruhiga, ma'naviyatiga qanchalik kuchli ta'sir ko'rsatishi, ta'lim-tarbiyada muhim rol o'ynashi haqidagi fikr va tushunchalari barcha jadid ziyolilariga xos bo'lib, qadimiy Sharq musiqashunoslarining fikrlariga monand keladi.

O'zbekistonning turli viloyatlarida xalqimizning marosim qo'shiqlari orasida "Yor-yor"lar juda keng tarqalgan bo'lib, o'ziga xos usulda ijro etilgan. Aslida to'y marosimi bilan bog'lig' bo'lgan, "Yor-yor" qo'shiqlarining kuyi lirik ohangga ega bo'lib, xalqning kundalik turmushidagi har xil dolzarb mavzularni qiyoslash usulida qamrab oladi. Biz buni hozirgi kunda ham kuzatishimiz mumkin.

"Yor-yor" qo'shiqlarining o'ziga xos ijro uslublari mavjud. Avloniy "Yor-yor"ning qiyoslash, taqqoslash usulidan va ohangidan ham ustalik bilan foydalangan. Shu sababli uning bu janrda yozilgan ijtimoiy she'rlari zamondoshlari qalbi va ongiga musiqiy ohanglar vositasida etib borgan. Binobarin o'quvchi va tinglovchini ma'naviy tarbiyalashda muhim tarbiyaviy vazifani bajargan, desak sira mubolag'a bo'lmaydi[11].

Yuqorida aytilganlardan fikrlardan kelib chiqib, Abdulla Avloniy jadidchilik faoliyatining jamiyat ma'naviy hayotidagi roli hamda uning din va ilm-fan faoliyatini o'rnini aniqlash maqsadida 250 nafar respondentlar ishtirokida so'rovnoma amalga oshirildi. o'tkazildi.

1. Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan so'zlari o'z davrida qanday ahamiyatga ega bo'lgan?

A) Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan so'zlari o'z davrida yoshlarni tarbiyalash uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan. 150 nafar, 60 % ni tashkil etdi.

FALSAFA

B) Abdulla Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” degan soʻzlariga oʻz davrida faqat ilm kishilari eʼtibor qaratganlar. 72 nafar, 28 % ni tashkil etdi.

V) Abdulla Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” degan soʻzlariga oʻz davrida kishilar deyarli eʼtibor bermaganlar, chunki oʻsha davrda hamma chirikchilik bilan ovora edilar. 30 nafar, 12 % ni tashkil etdi.

2. Abdulla Avloniyning “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yohud axloq” kabi asarlarida qanday muammolarni echimini topishga harakat qilgan?

A) Abdulla Avloniyning “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yohud axloq” kabi asarlari oʻz davrida jadid maktablari uchun qoʻllanma sifatida foydalanilgan. 172 nafar, 68 % ni tashkil etdi

B) Abdulla Avloniyning “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yohud axloq” kabi asarlari taʼlim va tarbiya haqida yozilgan risolalar. 62 nafar, 24 % ni tashkil etdi.

V) Abdulla Avloniyning “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yohud axloq” kabi asarlari haqida eshitmaganman. 18 nafar, 8 % ni tashkil etdi.

3. Abdulla Avloniy musiqa sanʼati, teatr sanʼati, folklor sanʼatiga qoʻshgan xissasini bilasizmi?

A) Ha, bilaman, “Turon” truppasi musiqiy yoʻllanishini shakllanishida, shuningdek, “Adabiyot yohud milliy sheʼrlar”, “Mardikorlar ashulasi” toʻplamlarida oʻzbek sheʼriyatining anʼanaviy janrlarini mazmunan va shaklan boyitishda, “Yor-yor”ning qiyoslash, taqqoslash usulidan va ohangidan ustalik bilan foydalangan. 152 nafar, 61 % ni tashkil etdi.

B) Abdulla Avloniyning yozgan asarlari haqida juda kam bilaman. “Adabiyot yohud milliy sheʼrlar”, “Mardikorlar ashulasi” toʻplamlarini eshitganman. 64 nafar, 26 % ni tashkil etdi.

V) Abdulla Avloniyning yozgan asarlari va oʻzi haqida ham qiziqib koʻrmaganman. 32 nafar, 13 % ni tashkil etdi.

Maʼlumki oʻsha davrda koʻpgina yangi usuldagi maktablarda, oʻquv kurslarida, musiqa darslari oʻqitilgan va teatr badiiy havaskorligi rivojlantirilgan. Bunday muassasalarda Tavallo, Hoji Muin va Abdulla Avloniyning axloq va odob, Vatanga muhabbat haqidagi sheʼrlari deklamatsiya qilingan hamda ashula sifatida aytilgan. “Sadoyi Turkiston” gazetasining 1914 yil 20 iyun sonida bosilgan “Andijonda musulmoncha teatr” maqolasi fikrimizni tasdiqlaydi. Maqolada jumladan shunday deyiladi: “Teatrdan soʻng erli musiqa bilan hamma oʻynovchilar sahnada hur ila Abdulla Avloniyning “Oʻqisin yoshlarimiz” asarini oʻqib, xalqning olqishi va ofarinlariga musahhar boʻldilar”. Shunga oʻxshash xabarlar 1914-1916 yillardagi Toshkent va Fargʻona matbuotida juda koʻp uchratish mumkin. Umuman yangi mazmundagi sheʼriy asarlarni maʼlum kuylarga solib ijro etish oʻsha davr madaniy hayotida keng miqyosda avj olgani kuzatiladi.

Tariximizning fojeali hodisalaridan biri 1916 yilning yozida rus podshosining Sibirga mardikorlikka olish haqidagi farmonining chiqishi boʻlgan. Maʼlumki bu tadbir oʻlkamizning barcha hududlarida xalqning gʻazabini, noroziligini qoʻzgʻab, qoʻzgʻolonlarga olib keldi. Bu esa xalq orasida sodda va ommabop kuylarga solinib mardikorlikka, oq podshoga qarshi qaratilgan qoʻshiqlar keng tarqalib ketishiga sabab boʻldi.

Jadid ziyolilari mustamlakachilar uyushtirgan beayov qirgʻinlarni norozilik bilan qarshi oladilar. Abdulla Avloniy ham “Mardikorlar” ashulasi turkumini yaratib, mardikorlik poeziyasiga oʻz hissasini qoʻshadi. Toʻplamga “Bir mardikorning otasi oʻgʻliga aytgan soʻzlari”, “Onasining oʻgʻliga aytgan soʻzlari”, “Oʻgʻlining onasiga aytgan soʻzlari”, “Xotuniga aytgan soʻzi” kabi taʼsirli, dardga toʻla sheʼrlari kiritilgan boʻlib, ular Avloniy tomonidan ohangdor va ashulabop qilib yozilgan.

Avloniy 1917 yil fevral inqilobini Turkiston xalqlari uchun erk va ozodlik olib keladi, degan orzular bilan kutib olib, bu haqda koʻp marshlar (“sharqiyalar”) yozadi. Ammo u koʻpchilik ziyolilar qatori xalqining, Vatanining “porloq kelajagiga” ishonchini juda tez yoʻqotadi va “hurriyat nomin eshitdim, lek adolat koʻrmadim” - deb iltirob chekadi.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,

Hama obod boʻldi, boʻlmadi obod Turkiston[12,118].

Oʻz manfaatlarini koʻzlamasdan vatanini dunyoning eng taraqqiy etgan davlatlar qatorida koʻrish orzusi bilan yashagan shoir madaniyat va sanʼat orqali har bir odamning yuragiga yoʻl topa olish zarurligini tushungan va targʻib etgan. Avloniy “Madaniyat toʻlqinlari” maqolasida taʼkidlaganidek, - “Hozir yarim asrduki madaniyat bizni orqamizdan quviyur. Biz qirdan-qirga qochurmiz, qarshimizda maishat mashaqqatlari chiqub hujum qilur, oʻngimizdan bilimsizlik va jaholat

kelub jonlarimizni siqur, so'ngimizdan musriflik, faqirlik, bid'atlar chiqub yo'limizni to'sur". Bu holdan qutilish yo'lida "faqat birgina chorası bordurki madaniyatni qabul qilmak va haqiqiy madaniyatga kirishmak lozim".

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'z davrida jadidlar ijtimoiy-siyosiy kuch sifatida maydonga chiqdilar. Xalq esa ularda o'z himoyachilarini xis etgan. Jamiyatda jadidchilik harakatining ta'lim-tarbiya merosi keng qamrovli islohot va tashabbuslarning milliy-madaniy yuksalishni belgilovchi ijtimoiy-falsafiy omillari aniqlandi.

Ayniqsa, Turkistonning barcha o'lkalarida jadidchilik harakati ham siyosiy ma'rifatparvarlikdan Jadid firqasi darajasiga ko'tarilib, barcha xalqlarning taqdirini o'ylab ish ko'radigan demokratik jarayonning eng savodli, oliyanob namoyondalariga aylandilar. Shu bilan birga jadidchilik harakati ijtimoiy innovatsiya asosida ozodlik va istiqloq uchun kurashi mahalliy aholining barcha tabaqalarini savodxon qilish natijasida milliy davlatning tiklash jadidlarning, shu jumladan, Abdulla Avloniyning ham muhim g'oyasi bo'lgan. Binobarin shoir ana shu madaniyatni barpo qilishda ta'lim-tarbiya, teatr va musiqa san'atining o'rni va roli katta ekanini chuqur anglagan va uni xalq ongiga etkazishga intilgan. Uning falsafasidan millat madaniyati, ta'lim-tarbiyasi, teatr va musiqa san'ati haqidagi fikrlari, qarashlari o'rin olganligi ana shundan dalolatdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Ш.Юсупов муҳаррирлиги остида. –Тошкент: Маънавият. 2004. – Б. 290
2. Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият. 2008. –Б. 62
3. Ю.Тоҳирий. Доно мураббий. Тошкент оқшоми газетаси, 1966 йил, 10 ноябрь
4. Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. 1-жилд. –Тошкент: Маънавият. 2020. –Б. 10
5. Абдулхайров Б. Миён Бузрук – жаид драматургияси ва театри тадқиқодчиси. –Тошкент: Фан нашриёти 2009. –Б. 94
6. Раҳмонов М. Ўзбек театри тарихи. –Тошкент: Фан. 1968. –Б.334
7. Авлоний А. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 2-жилд. –Тошкент: Маънавият. 1998. –Б. 221
8. Бойназарова Г. Абдулла авлонийнинг мусиқа санъатида тутган ўрни. Нукус давлат университети. Таълим муассасидаги тарбия. Илмий журнал.
9. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг халқнинг иши ҳам улуг, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. –Тошкент: Ўзбекистон. НМИУ. 2019 –Б. 102
10. Авлоний А. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 2-жилд. –Тошкент: Маънавият. 1998. –Б. 235
11. Бойназарова Г. Абдулла авлонийнинг мусиқа санъатида тутган ўрни. Нукус давлат университети. Таълим муассасидаги тарбия. Илмий журнал.
12. Авлоний А. Танланган асарлар. –Тошкент: Маънавият. 2 жилдлик. 1-жилд. 2020. –Б. 118